

eigen exemplaar
Ph

Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie

Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux

BULLETIN No. 2
MAART 1952

Redacteurs } Apoth. P. van de Vyvere, Brugge
Rédaction } Dr. D. A. Wittop Koning, Amsterdam

TABLE DE MATIÈRE:

INHOUD:

Conférences :

Voordrachten :

Dr. D. A. Wittop Koning: De Belgische Pharmacopeëen.

C. Postma: De Pharmaceutische aspecten van het gedicht de Moffeschans van Petrus Hondius.

Dr. J. C. de Keuning: Over de geschiedenis van het tijmkruid.

Dr. P. H. Brans: Een Nederlands-Indische Pharmacopee.

Rapports :

Verslagen :

Verslag vergadering Kring Benelux voor de Geschiedenis der Pharmacie te Gouda.

Verslag van de vergadering van de Intern. Gesellschaft für die Geschichte der Pharmazie te Salzburg.

Critiques :

Boekbesprekingen :

K. Ganzinger: Apothekeraltertümer in Oesterreich, 1951.

A. Munck: Das Medizinalwesen in Überlingen am Bodensee, 1951.

J. H. Hoch: History of Pharmacy in South Carolina, 1951.

F. Prevet: Les statuts et règlements des Apothicaires, 15 dln., 1950.

Met toestemming van de hoofdredacteur overgedrukt uit het
Pharmaceutisch Weekblad 1951/1952

DE BELGISCHE PHARMACOPEEEN *)

door

D. A. WITTOP KONING

Over de Belgische pharmacopeeën is weinig gepubliceerd. Broeckx¹⁾ schreef reeds in 1869 over de Antwerpse pharmacopee van 1661, Heldenbergh en Strauven publiceerden in 1913 hun „Notice historique et littéraire sur les deux premières Pharmacopées Belges, de Bruxelles et de Gand”, in 1923 schreef Van Schoor zijn „De Oorsprong der Pharmacopoeias”, dat slechts in 50 exemplaren gedrukt werd en verder niet in de handel kwam, in 1931 resp. 1934 gevolgd door afzonderlijke publicaties over de pharmacopeeën van Luik en van Gent, en tenslotte nam Daems in 1935 (*Pharm. Weekblad* 1935 p. 1079) in zijn overzicht van de Nederlandse pharmacopeeën ook de Belgische op, die hij in de literatuur tegenkwam.

De eerste in België gedrukte pharmacopee is de „*Pharmacopoea in Compendium redacta per Johannem Placotonium*”, Antwerpen 1560. Johannes Placotomus, alias Johann Bretschneider, was stadsmedicus in Dantzig en vervolgens hoogleraar te Koningsbergen. Het boek heet het eerste, dat de naam Pharmacopoea draagt, maar schijnt volgens mondelinge mededeling van Prof. Urdang achterhaald te zijn door een te Lyon gedrukt werk, waarvan mij nadere gegevens ontbreken. Vervolgens verschijnt in 1561, eveneens te Antwerpen, de latijnse vertaling van het *Ricettario Fiorentino* door Carolus Clusius.

In 1568 volgt dan, wederom te Antwerpen, de bewerking van het *Dispensatorium* van Valerius Cordus door Peeter Coudenbergh. Al was dit laatste 100 jaar officieel voorschriftboek voor Antwerpen, toch kunnen wij geen van drieën tot de werkelijke pharmacopeeën rekenen, de eerste twee niet omdat zij niet officieel geweest zijn, de derde niet omdat deze niet in opdracht van de magistraat gemaakt werd maar op persoonlijk initiatief van Coudenbergh. Een bewerking hiervan onder de titel „*Leytsman en Onderwijzer der Medicijnen*” door Matthias de l'Obel zou in Middelburg in 1614 officieel geweest zijn, zoals ik destijds in Gent waarschijnlijk gemaakt heb²⁾.

Vervolgens verschijnt dan in de nog niet gescheiden Nederlanden in 1636 in Amsterdam de *Pharmacopoea Amstelredamensis*, gevolgd in 1641 door de *Pharmacopoea Bruxellensis*. De titelprent is van A. Sullarts en niet van Abr. van Diepenbeeck zoals Van Schoor zegt. Hiervan verscheen in 1671 een folio uitgave met een andere titelprent, nu vervaardigd door I. Trown.

Gent volgde in 1652 met een *Antidotarium Gandavense*, dat in 1663 een tweede uitgave beleefde. De titelprent is dan geheel anders en vervaardigd door Van Diepenbeeck. De grote over

*) Voordracht, gehouden op de vergadering van de Kring Benelux voor de Geschiedenis der Pharmacie te Gouda, 6 October 1951.

¹⁾ *Journal de Pharmacie d'Anvers* 1869.

²⁾ D. A. Wittop Koning „Matthias de l'Obel en zijn betekenis voor de Pharmacie”. *Ph. Tijdschr. v. België* 1951, p. 36.

eenkomst met de Brusselse titelprent deed Van Schoor deze laatste aan Van Diepenbeeck toeschrijven.

In 1660 komt Antwerpen met een officiële pharmacopee, de *Pharmacia Galeno Chymica Antverpiensis*, waaraan een taxe „Valor, sive Pretium Medicamentorum”.

Tenslotte komt Brugge in 1697 met de *Pharmacopoea Brugensis*.

Door het Oostenrijkse bestuur werd niet direct overgegaan tot invoering van de Oostenrijkse pharmacopee, al was deze eigenlijk voor alle delen van het land bindend.

Zo kon Brussel in 1739 nog een derde druk van zijn pharmacopee uitgeven (titelprent opnieuw veranderd en nu van de hand van Harrewijn). In Amsterdam verschenen in 1742 en 1775 Nederlandse vertalingen, die ondanks de toevoeging „door het gezag van de Magistraat bevestigd” geen officieel karakter droegen, anders had de uitgave stellig in Brussel plaatsgevonden. Zij zullen dus bedoeld geweest zijn voor het gebruik in de Noordelijke Nederlanden, evenwel meent Van Schoor ze een officieel karakter te moeten geven. Verder kon het zelfs nog gebeuren dat Luik in 1741 met een geheel nieuwe *Pharmacopoea Leodiensis* kwam, waaraan weer een taxe toegevoegd was. Deze werd ook voor Maastricht bindend verklaard.

In 1737 eerst werd het *Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco-Viennense* voor België verplichtend. Gedrukt werd het in Brussel in 1747, omdat de Weense exemplaren speciaal in deze streken opraakten. Het Collegium Medicum Bruxellensis oordeelde het echter nodig, een appendix toe te voegen van preparaten van een niet minder beproefde werking. Het zal dus gemaakt zijn naar de tweede Oostenrijkse editie van 1737, hoewel daar inmiddels in 1744 een derde en in hetzelfde jaar als Brussel, 1747, een vierde druk verscheen.

Ondanks de invoering van de Oostenrijkse pharmacopee ging de uitgave van eigen plaatselijke pharmacopeeën vrolijk verder. Bergen gaf in 1755 een *Codex Medicamentorum Montensis* uit, waarvan ik geen exemplaar heb gevonden. Gent gaf een eeuw na het *Antidotarium Gandavense* in 1756 een *Pharmacopoea Gandavensis* uit. Brussel in 1759 een vierde editie van haar pharmacopee met dezelfde titelprent als in 1739. In 1778 schijnt te Leuven het *Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco Viennense*, opnieuw uitgegeven te zijn; aangezien ik hiervan geen exemplaar gezien heb, kan ik niet zeggen naar welke Oostenrijkse editie, vermoedelijk naar de editie van 1770, terwijl in Oostenrijk inmiddels reeds 3 edities van de *Pharmacopoea Austriaco provincialis* het licht zagen. Hetzelfde geldt nog sterker voor de uitgaven in 1781 en 1786 te Leiden, na 4, resp. 5 edities van de *Pharmacopoea Austriaco provincialis*. Een Nederlandse vertaling van de *Pharmacopoea Austriaco provincialis* van 1775 was inmiddels in 1780 te Rotterdam verschenen onder de titel *Apotheek der Oostenrijksche Staten*.

Als laatste plaatselijke pharmacopee verschijnt in Gent in 1786/1787 een tweede druk van de *Pharmacopoea Gandavensis*, waaraan

weer een taxe verbonden is. Het volgende jaar publiceerde een Gents apotheker P. van Baveghem een soort commentaar hierop, getiteld *Pharmacopoea Gandavensis Adjunctae sunt variae adminitiones criticae et instructivae*. Hiermede is de Oostenrijkse periode voor België geëindigd, om vervangen te worden door een Franse.

In de Franse tijd verschijnt in Antwerpen in 1812 de *Pharmacopoea Manualis A Concilio Medico praefecturae utriusque Nethae edita*; dan komt voor België de vereniging met Nederland, waarin de uitgave van de *Pharmacopoea Belgica* in 1823 valt met een Nederlandse vertaling in 1827 en een Franse in 1829.

Eindelijk, in 1854, krijgt België zijn eerste landspharmacopee, onder de titel *Pharmacopoea Belgica Nova*.

De lijst, door Daems in 1935 (l.c.) gegeven, is dus als volgt te corrigeren:

1. Antwerpen

Doordat op de titel 1661 en bij de inhoud 1660 staat, komen beide jaartallen in de literatuur voor. De nummers 44 en 45 zijn dus identiek. Een editie van 1665 (no. 46) is mij onbekend en zal op een drukfout berusten. De hier onder no. 47 genoemde pharmacopee van 1812 is de *Pharmacopoea Manualis*, die bestemd was voor het Département des deux Nethes en niet slechts voor Antwerpen, al is dit werk daar gedrukt.

2. Brussel

De *editio altera* van 1702 is identiek met die van 1739. Het jaartal komt niet op het titelblad voor en daarom wordt het uittreksel van de keur van 1702 daartoe benut. Achterin staat echter een *Videmus* van 1739, waarmede No. 59 en 60 identiek zijn. Een *Brusselsche Apotheek* van 1790 (no. 63) is mij onbekend, wel dient een editie van 1775 opgevoerd te worden, die aanwezig is in de Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam. Het officiële karakter van de *Brusselsche Apotheek* lijkt mij dubieus.

3. Gent

De tweede druk van het *Antidotarium* is niet van 1656 (no. 88) maar van 1663. De *Pharmacopoea Gandavense* (no. 90) van 1787 draagt op de titel het jaartal 1786, in de inhoud staat echter 1787.

4. Luik

De *Pharmacopoea Leodiensis* (no. 91) is niet van 1747 maar van 1741, zoals Daems bij enkele bronnen opgeeft.

5. Brugge en Bergen

Ondanks de publicatie van Van Schoor waren de *Pharmacopoea Brugensis* van 1697 en de *Codex Medicamentorum Montensis* van 1755 aan Daems onbekend en dienen dus aan de lijst toegevoegd te worden.

6. Aangezien het *Dispensatorium Austriaco Viennense* in de Oostenrijke periode in België officieel was, dienen de uitgaven van 1747 te Brussel en van 1778 in Leuven in een lijst van Belgische Pharmacopeeën opgenomen te worden, terwijl, wanneer de te Amsterdam gedrukte *Brusselsche Apotheek* opgenomen wordt, ook de uitgaven van het *Dispensatorium* te Leiden 1781 en 1786 en die van de *Apotheek der Oostenrijksche Staten* van 1780 te Rotterdam hier thuis horen.
7. De *Pharmacopoea Belgica* (no. 114) van 1659 blijkt een Engelse vertaling van de Amsterdamse pharmacopee te zijn en zal dan ook onder dat hoofdstuk thuis horen.
We komen dus tot de volgende lijst van Belgische Pharmacopeeën.

Antwerpen

Pharmacia Galeno Chymica Antverpiensis	1660/1661

Bergen

Codex Medicamentorum Montensis	1755

Brugge

Pharmacopoea Brugensis	1697

Brussel

Pharmacopoea Bruxellensis	1641
" "	1671
" " ed. 3	1739
" "	1759
Brusselsche Apotheek *)	Amsterdam 1742
" " *)	Amsterdam 1775

Gent

Antidotarium Gandavense	1652
" "	1663
Pharmacopoea Gandavensis	1756
" "	1786/1787

Luik

Pharmacopoea Leodiensis	1741

Oostenrijksche provincie

Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco Viennense	Brussel	1747
Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco Viennense	Leuven	1778
Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco Viennense *)	Leiden	1781
Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco Viennense *)	Leiden	1786
Apotheek der Oostenrijksche Staten *)	Rotterdam	1780

Département des deux Netes

Pharmacopoea Manualis	Antwerpen	1812

Koninkrijk der Nederlanden

Pharmacopoea Belgica	Den Haag	1823
Nederlandsche Apotheek	Den Haag	1826
Pharmacopée Belgique	Den Haag	1829

Résumé

Déjà en 1560 la Pharmacopée de Johannes Placotomus fût imprimée à Anvers, l'année prochaine suivi par la traduction latine par Charles de l'Ecluse, de la *Ricettario Florentine* et en 1568 par la traduction de Peter Coudenbergh de la *Dispensatorium* de Valerius Cordus.

*) niet officieel.

La première Pharmacopée officielle de la Belgique était celle de Bruxelles de 1641. Bientôt suivie par Gand (1652), Anvers (1660) et Bruges (1697).

Pendant la période Autrichienne, (1740—1794), la *Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco Viennense* fut officielle en Belgique. Elle était imprimée à Bruxelles en 1747 et à Louvain en 1778. Malgré cela, les pharmacopées locales continuaient à paraître: Bruxelles 1739 et 1759; Liège en 1741; Mons 1755; Gand 1756 et 1786.

Pendant l'époque française, la *Pharmacopoea Manualis* pour le Département des deux Nethe fut publiée à Anvers (1812).

Après l'union avec les Pays Bas, la *Pharmacopoea Belgica* fut publiée en 1823 avec une édition néerlandaise en 1826 et une édition française en 1829. Après avoir obtenu la monarchie, la Belgique en 1854 publiait une propre pharmacopée sous la titre *Pharmacopoea Belgica nova*.

DE PHARMACEUTISCHE ASPECTEN VAN HET GEDICHT DE MOFFESCHANS VAN PETRUS HONDIUS

door

C POSTMA

Bijdrage tot de geschiedenis der kruidkunde in Nederland

„..... al wat d'apotheken,
Wegen dier op tegen gelt,
In mijn hof niet macht ontbreken,
Daer de cruyden zijn gestelt.” (192) ¹⁾

Dicht bij het tegenwoordige Terneuzen heeft in het eerste kwart van de zeventiende eeuw een prachtige tuin gelegen, de Moffeschans genaamd, eigendom van de predikant P e t r u s H o n d i u s, een geleerd man, die zich ongetwijfeld als herder en leraar van de Gereformeerde Gemeente van de stad Terneuzen verdienstelijk heeft gemaakt, maar vooral als dichter van het gedicht „Dapes Inemptae of de Moffeschans...” wellicht aanspraak kan maken om geplaatst te worden in de rij van onze zeventiende eeuwse poëten.

Petrus Hondius werd circa 1578 te Vlissingen geboren als zoon van Cornelis Hondius, predikant aldaar. Van zijn jeugd is niet veel meer bekend dan zijn bezoek aan de Latijnse school te Vlissingen, waar hij bevriend was met Daniël Heinsius ²⁾, de latere bekende philoloog.

Achttien jaar oud werd Petrus te Leiden als student ingeschreven, waar hij niet alleen theologie, maar ook geschiedenis en kruidkunde studeerde. Na het verlaten van de Universiteit maakte Hondius een buitenlandse reis, waarvan wij alleen weten, dat hij o.m. La Rochelle bezocht, waarna hij wederom te Leiden werd ingeschreven en in 1604 te Terneuzen als predikant bevestigd.

De familie Hondius was door de oorlog met Spanje gedwongen in de zestiende eeuw uit Vlaanderen naar Zeeland te vluchten met achterlating van haar bezittingen, doch met het Twaalfjarig Bestand werd ze in haar rechten hersteld en ontving opnieuw de inkomsten van de landerijen, waardoor zij spoedig in zeer rijke omstandigheden kwam te verkeren. Petrus Hondius Corneliszoon kon nu zijn lang gekoesterde wens vervullen en een tuin aanleggen, die hij beschreef in het bovengenoemde gedicht.

De beste „hofdichten”, die voor het nageslacht bewaard en bekend zijn gebleven, waren afkomstig van de dichters, in casu eigenaars der buitenplaatsen, die zich wellicht min of meer onbewust verplicht achtten de culturele waarde voor het nageslacht te conserveren.

Tot de meest bekende dichters van „hofdichten” uit onze gouden eeuw behoren o.m. Jacob Cats, P. C. Hooft, Vondel, Constantijn Huygens en Westerbaen. Petrus Hondius kan aan deze rij niet toegevoegd worden, niet omdat zijn werk niet gelijkwaardig is aan dat van een der voornoemde kunstbroeders, maar waarschijnlijk alleen, omdat zijn oeuvre niet groot genoeg is om indruk te maken.

Na de Pacificatie van Gent van 8 November 1576 scheen het, dat de rust in het Axeler-ambacht terugkeerde, doch door het verraad van de Hoogbaljuw van het land van Waes, Servaes van Steelandt, kwam in October 1583 deze gehele streek weer in de macht van Spanje. Omstreeks dezelfde tijd landde echter Graaf Philips van Hohenlohe, schoonzoon van de Prins van Oranje, in dienst van de Republiek der Verenigde Nederlanden, met negentien vaandelen Duitse soldaten te Neuzen. Ondanks het hevige verzet van Parma wist Hohenlohe het toen nog onbeduidende plaatsje Neuzen van vestingwerken te voorzien en in de nabijheid een schans op te werpen, ter bewaking van de Schelde. Deze schans, ongetwijfeld naar het aantal Duitsers, dat daar vertoefde, de *Moffeschans* geheten, moet vrij groot geweest zijn.

Toen de schans geen defensieve betekenis meer had, werd zij verkocht aan Johan Serlippers, burgemeester van Neuzen, die er een fraaie buitenplaats van maakte en zijn nieuw verworven bezit aan Dominee Hondius in bruikleen afstond. 3).

Hondius werkte hier in zijn tuin en aan zijn gedicht, getiteld „*Dapes Inemptae*, of de *Moufeschans*, dat is, de soeticheydt des buytenlevens, vergheleyschap met de boucken, afgedeelt in X gangen”, groot circa 575 bladzijden in klein octavo.

„Eenen houck lants daer den Mouf,”
„Van te vooren hem begrouf,”
„En daer hij een schans oprichte,”
„Dicht op ons Neuse en gesichte;”
„Is geworden een warande,”
„Gheen thien jaren vol daer an.”
„Ver de schoonste van den lande,”
„Tot gerief van yder man”.

De vreemde titel is zeker te verklaren. De klassiek gevormde schrijver zweefden de woorden uit Vergilius' *Georgica*, boek IV, de verzen 133 en 134 voor de geest:

seraque revertens

nocte domum dapibus mensas onerabat inemptis,

door Vondel weergegeven met:

„Hij dekte 's avonds spa, met *ongekochte spijze*,
„Den disch zoo meenigmaal hij thuis kwam afgesloofd” 4).

In het gedicht wordt op het voorgaande ook wel enige malen gezinspeeld: „Al ons kost is ongekocht (206) en verder:

„En u heele Moufe-schans”,
„Mij ten dienste gaer en gans”,
„Vult mijn tafel, sonder coopen”,
„Ofte naer de marct te loopen”. (197).

Voor het goede verloop van het dagelijkse werk en de handhaving van orde en rust had H o n d i u s „hofwetten” uitgevaardigd, die hij na de tiende gang van zijn Moffeschans laat volgen en opdraagt aan J e r e m i a s v a n D a l e n, „ervaren medicijn”.

„Die in mijn hof u voet wilt setten”,
„Staet stil en leest eerst dese wetten”. (525).

De wetten verbieden de tuin te betreden zonder consent van de eigenaar, met een hond binnen te komen en buiten de paden te lopen. Verder „..... geen gesleep vol schade en hinders, en deelt men hier van jonghe kinders”. Vrouwen worden door H o n d i u s nadrukkelijk gewaarschuwd: „Geen vrou-mensch mach bij off ontrent, hier comen sonder goet consent” en heeft zij toegang dan alleen met opgeschorte kleren.

„Doch gaet sij swaer, is sij met kinde”,
„Dat zij haer in mijn hof niet vinde”;

Dit laatste bezorgt H o n d i u s een réprimande van C a t s:

„De Hondt is wat te honds, vermits zijn harde wetten”,
„Den ingang van de hof een swanger wijf beletten”.

„Maer”, vergoeilijkt de brave C a t s,

„Hondius lieve vriend, ik wil het u vergeven”,
„Het was u niet bekend, hoe dat er is te leven”,
„Met een, die haeren man gewenschte kinders baert”,
„En tot de ziele toe met haer gezelschap paert”

(gedicht De Moeder).

Ondanks de strenge tucht heeft H o n d i u s over gebrek aan belangstelling voor zijn hof geen klagen gehad. Tot de voornaamste bezoekers behoorde Prins M a u r i t s, die een hellebaardier bij de ingang op wacht zette tijdens zijn rondgang. H o n d i u s bood de prins als nieuw product kersen aan, die schijnbaar door M a u r i t s om hun smaak geprezen werden en door H o n d i u s voortaan Mauritskersen werden genoemd.

Gaarne wil ik u na deze eerste kennismaking met P e t r u s H o n d i u s rondleiden door zijn Moffeschans en daarom allereerst door-nemen — „de vijfde gang — Geneescruyden”, opgedragen aan E v e r a r d u s V o r s t i u s, „hoochgeleert ende vermaert professor in de medicijne ende curateur van den hof der universiteyt van Leyden”. Onze poëet gaat V o r s t i u s 5), „in de hooge school een groot pilaer en hoofd der medicijnen”, die bovendien: „Heel

den mensche (heeft) doorgesneên, van hoofde tot de voeten", in gedachten voor naar zijn kruidentuin, gelegen aan de zuidzijde van zijn buiten. H o n d i u s noemt deze kruidhof zijn apotheek, waarvan de geconserveerde vruchten de confituren heten, ofwel als „marmelade" gereed staan, zoals bijvoorbeeld druiven in honing voor de maag en de lever. Verder groeien er okkernoten en betony voor de maag, alsem, „kriecken, jenivers" en berberis om de dorst te lessen. Als aromatisch product wordt o.m. vermeld rozenwater, dat na drie jaar nog zijn kracht behouden heeft en waar H o n d i u s jaarlijks vier à vijf flessen van klaar laat maken en „cardobenedictus" om de lever te „vercoelen".

H o n d i u s besluit de rij geneesmiddelen met het sap van melissen voor de hoofdpijn en

„Goude-bloemen voor 't verschricken",
„Druyfcruyt-water voor de milt";
„Moet men boven allen schicken",
„Best van weerde en best gewilt". (166)

Vervolgens komen de „vrouwe-cruyde" aan de beurt, waarbij genoemd worden o.m. „poley" — z.g. vlooienkruid —, lavendel, laurier, averone — z.g. citroenkruid — en de savelboom — de zevenboom —.

Systematisch als H o n d i u s bij zijn werk is, volgt na de vrouwenkruiden de opgave van de kruiden voor kraamvrouwen, ingeleid door een korte filosofische beschouwing over de vloek door God over de vrouw uitgesproken om met zorgen, pijn en moeite kinderen ter wereld te brengen. H o n d i u s ziet God's genade in de geschonken kruiden „om de straffe die hij sent, te versoeten en vercleenen" en noemt de kruiden te gebruiken bij zwerende borsten en in geval de moeder niet genoeg voeding heeft voor het kind. Voor het laatste kan ook genezing gezocht worden in „den moeshof", door het eten van rapen, kool radijs, enz.

Verder wordt geadviseerd om „der kinders clacht" te verhoren en „veel suygens — en ghesonde melck te winnen", spinazie en ajuin te eten. H o n d i u s gelooft evenwel, dat het 't beste is, dat de kraamvrouw rust houdt en alleen enig werk verricht om verveling te voorkomen.

Een belangrijk product van P e t r u s' hof zijn de oliën;

„Nuttich, bey van man en wijf",
„Soms van buyten opgestreken",
„Soms genomen in het lijf". (168)

Spica nardi, olie van de kamille, olie van hypericom en van de „botten van den claren popelier". Tenslotte wordt in de oliemolen lijnzaad en het zaad van rapen en kolen gemalen.

Na de voorgaande recepten gaat H o n d i u s over tot het opsommen van vele kwalen met de geneesmiddelen daarvoor. Voor verkoudheid helpt „een goê pijp nicotiaen"; voor niersteen, venkelzaad, anijs en dil. Voor inwendige bestrijding „al de deelen van

laurieren, schorse, bladt en bakelaar" (laurierbes). Zijn de nieren aangetast of heeft men last van niersteen dan helpt „gravinne" en peterselie met asperges. H o n d i u s wijst er op, dat de voor-noemde ingrediënten „..... de blase en nieren heelen; bey de ovens van den steen".

Vele geneeskruiden worden gemeld ter verhelping van urodialyse. H o n d i u s drukt zich hier, evenals andere zeventiende eeuwse dichters zeer plastisch uit en noemt het watermaken, waarvoor gebruikt kan worden ongezaaid vlas „met de wortel van het gras", „sal men bij ons nergens missen, beyde nuttich om te pissen".

Voor het vergruizen van niersteen moet men peterselybladen met de bloem van de kamille in een zakje water koken.

Voor de ogen groeit ogentroost, havikskruid, maar als preventief geneesmiddel raadt H o n d i u s aan iedere morgen de ogen met schoon water te betten en bovendien de mond goed te spoelen. Verder is een gorgeldrank samen te stellen van salie, zout en azijn of donderbaard.

Van het hoofd naar het hart. Hartkloppingen kunnen verholpen worden met het sap van frambozen, „smaeckelicken op de tongen".

H o n d i u s werkt het menselijk lichaam in al zijn details en met al z'n ziekten en gebreken af en geeft voor bloedneuzen tormentille. een soort van ganzerik of paarden- en kattenstaart; voor oorpijn sap van nipte; voor pijn in de hals pap van wilde rapen.

Voor de long, lever en gal groeien in de hof vele kruiden. Het laatste orgaan noemt H o n d i u s „De middelpompé van den mensch". „Als de buyck is opgeloken en verlangt naer camerganck", dan helpen de gekookte toppen van de vlier, „die den buyck lost metter ganck" en „met nieuŵ camerganck verblijden". Een goed laxermiddel schijnt bovendien de „holboonwortel" te zijn.

„Soo den buyck oock daerentegen",
„Al te seere naer mijn sin",
„Tot den afganck is genegen":
„Queen en mispels ick bemin". (179).

En mocht dit nog niet helpen dan „het water door de clocken, van de wegenbree getrocken".

Inzake de hardlijvigheid is H o n d i u s' apotheek ruim voorzien van geneesmiddelen. Helpen de bovenstaande medicijnen niet, dan is er nog o.m. het zaad van de klis of van de hyacinth.

Tegen maagzuur wordt voorgeschreven, kersen en look:

„Want men veeltijts siet geschieden,"
„Bij het soete het suere staen",
„En die eerst het suere vlieden",
„Crijgen vlucs 't suere achteraan". (180).

Nagelkruid wordt voorgeschreven ingeval „... de mage tot het keeren, meer genegen (is) dan sij moet" en nieskruid kan als braakmiddel aangewend worden.

H o n d i u s dicht verder en gaat nu over tot het opsommen van ziekten en kwalen waarvoor in zijn hof vele kruiden groeien. Voor

waterzucht helpen iriswortels, maar bovenal soldanelle. Geelzucht kan genezen worden met ridderspoor, witte malve en venushaar. Bovendien moet de kwaal indirect bestreden worden met middelen „die de camerganck verwecken” en „oock het water af gaen trecken”.

Pleuritis moet bestreden worden met compressen „heynstdreck (hengst) in den wijn” om de patiënt te laten transpireren. Dit laatste acht H o n d i u s nog geen afdoend middel. Hij wil „heel den mensch tot sweeten stellen” en schrijft daartoe in plaats van hengstendrek voor, de keutels van schapen in wijn op te lossen. — Hulde aan het twintigste eeuwse geneesmiddel voor deze kwaal! —

Geneesmiddel voor scheurbuik zijn de lepelbladeren, watervruchten, „bekabonga” en koekoeksbladeren.

Een tegengift voor de pest wordt samengesteld uit een mengsel van distel, bitterkruid, droge vijgen en overjarige okkernoten.

„Als de kancker haeren voet”,
„Eerstmael stelt en opendoet”,
„Haer gestaelde scherpe clouwen”,
„Om haer in haer zeer t'onthouwen”, (184).

adviseert H o n d i u s dezelfde middelen aan te wenden als in geval van acute scheurbuik met toevoeging van dovenetels en koude nasca-bladeren op de aangetaste plaatsen te leggen.

Het doorbreken van zweren kan bevorderd worden door het opleggen van groene vlasbladeren met boterbloemen, doch het beste met uitgekauwd roggebrood.

Lopend vuur kan genezen worden door het uitwendig gebruik van een mengsel van rozen en glaskruid. Inwendige kneuzingen kunnen verholpen worden met meewater, maankruid, „sanikel”, „sinouw”, St. Jacobskruid, enz.

Voor rheumatiek is in P e t r u s' hof bijna geen kruid gewassen. Hij raadt dan ook aan als „de beste medicijn — te dragen uwe pijn” en de kwaal te beschouwen als een „erfgoet”. Een weinig verlichting kan geven een smeersel, bestaande uit twee delen „jonckvroumercke” en een deel „ruyte en netels”, vermengt met reuzel.

Ook zalven zijn aanwezig op de Moffeschans voor brandwonden en gesprongen handen. Kortom H o n d i u s heeft alles in voorraad en voor iedereen, zowel voor mens als dier beschikbaar.

Voor lijders aan venerische ziekten, een euvel, „dat verborgen is van binnen en gecomen is van minnen”, wenst H o n d i u s geen kruiden te verschaffen. Deze lieden moeten maar naar de chirurgijn gaan, „die met stoven en met baden, hem mach helpen uyt den quaden”.

H o n d i u s besluit deze vijfde „gang” met een korte beschrijving van de ongeneeslijke ziekten, waarvoor geen bestrijdingsmiddelen bestaan dan alleen geduld in het wachten op genezing.

Als Nederlands herborist leren we H o n d i u s nogmaals kennen in zijn zevende „gang” „Ouffeninghe naer den eten”, opgedragen aan de Middelburgse koopman Pieter Courten. H o n d i u s voert zijn oude vriend Pieter in zijn gedicht over de Zeeuwse dijken,

waar het in die tijd slecht mee gesteld was, want „daer ick gister terwe vont, is de zee op dezer stont”. Op de dijken groeit een overvloed van alsem, een geliefd artikel bij de brouwers. In de uiterwaarden vindt men „t limoencruyt” en lamsoor. *Dodonaeus* meende, dat deze lamsoor niet in Nederland voorkwam, waarom Petrus verzucht:

„Had Doedens in zijn leven”,
„Seer vermaerden herbarist;”
„Hem in ons quartier begheven”,
„Waere niet soo groff vergist.” (306).

Op de gorzen groeit *centaurea* of duizendguldenkruid, verder „boelkencruyt”, speenkruid en veronica. Dezen en vele tientallen kruiden worden in de omgeving gevonden. Met trots zegt de dichter dan ook, dat:

„Clusius den vroomen helt”,
„En vergat niet op dit velt”,
„Oock met een zijn voet te setten” (315).

en is er van verzekerd, dat *Clusius* dermate onder de indruk kwam van de Zeeuwse flora, dat:

„Waer hem meerder tijt gegeven”,
„Om dees velden door te gaen”;
„Hadde die oock soo beschreven”,
„Als hij d'andere heeft gedaen”. (315).

Wanneer *Hondius* van zijn uitstapje thuiskomt met zijn kruiden „groot in crachten, groot in weerde, dienstich schier tot in de doot”, dan is zijn eerste werk zijn vondst te determineren aan de hand van zijn *Dioscorides* of de beschrijvingen gemaakt door *Clusius*, „*Dodonaeus* en *Lobel*, in haer schrijven claer en hel”.

Om de geneeskruiden gemakkelijk in te nemen bakt *Hondius* „cruyde-koucken”, die hij „gesonde groene koucken” noemt, waarin „geen cruyt van smake of cracht, is vergeten of veracht”.

De koeken voor de lever bevatten cichôrei en viooltjes, die voor de maag „rijnvaen”.

Om kort te gaan de koeken helpen de mens van vele kwalen af, van zijn benauwdheid op de borst, zijn hoofdpijn, enz.

Het voorgaande wordt door *Hondius* uiteengezet in de zesde „gang”, opgedragen aan Jonkvrouwe *Johanna de Burchgrave*, huisvrouw van de oud-burgemeester van Axel, Terneuzen en Biervliet, Serlippens, waarbij hij inwoont. In deze „gang” wijdt *Hondius* tevens uit over zijn somptueuse maaltijden door zijn „opperkock” *Johanna* bereid.

Eigenaardig is het, dat de zachtmoedige *Hondius* krachtig opponeert tegen het eten van kaas.

„En verwacht op mijnen dis”,
„Geen melck, die gelebbet is”
„En in boeyen heeft gelegen”;
„Sijnen naem wert hier verswegen”. (259).

Hieronder vallen alle soorten kaas, die in die jaren bekend zijn van Edam, van Gouda, van 's-Gravenzande, Auvergne, Parma, enz.

Hondius draagt zijn „Bloemhof” op aan Christiaan Porret, „vermaerden apothecaris, simplicist ende herbaris” 6), zijn trouwe vriend, jarenlang assistent van „den grooten helt”, „onsen Cluse”, die reeds in de tijd, dat Dirk Outgaert Cluyt de op krukken gaande Clusius assisteerde, de Leidse kruidtuin met schenkingen verrijkte.

Aan Porret uit Hondius zijn klacht:

„Dat soo weynich in ons dāgen”,
„Men siet naar de cruyden vragen;”
„Daer de conste af licht in d’assen;”
„En op ’t hoogste eens is geweest;”
„Daer niet vele nu op passen;”
„Of mee quellen haren geest.”
„Velen isset al genouch”,
„Altijts op denselfden bouch;”
„Sonder diepte of stroom te peylen;”
„In de ruyme zee te seylen”; (118 & 119).

De uitgaven van de diverse kruidenboeken zijn de oorzaak, dat het individuele kruidenonderzoek niet meer plaats heeft. Hondius is er voor, dat de jonge dokters zelf experimenteren met de kruiden en zich niet geheel en al verlaten op de boeken. Persoonlijk preferert Hondius een bejaard medicus, „die sijn raet en grijse haeren, t’samen op de tafel leyt”, die hem meer vertrouwen inboezemt dan „die eerst uyt (de) schoole scheyt”. Onze dichter eist, dat ook de beoefenaars der anatomie parate kennis van een goed gehalte bezitten, liever van 24 dan van 18 kar. Dit was niet te veel gevergd, want Hondius beschikte zelf over voldoende theoretische kennis op dit terrein om een woordje te kunnen meepraten. Wij kunnen dit toetsen aan de hand van de achtste „gang”, getiteld „Ouffenyngen op ’t cantoor”, opgedragen aan Johan Huysen, heer van Cattendijck 7). Met ijver en vlijt heeft Petrus de anatomie bestudeerd en wil daarom in zijn gedicht de lof toezwaaien aan de anatoom,

„Den ontleder van den mens;”
„Die op trouwe gaet afmeten”.
„Let voor let, maegh, galle, pens.” (347).

De ontevredenheid der mensheid is groot, ondanks haar betere positie in de schepping ten opzichte van het dier, zoals bijvoorbeeld in ziektegevallen, waarvoor de kruiden geschapen zijn. Met nadruk wijst Hondius in zijn tweede „gang” er nog eens op, dat in de kruidkunde nog veel pionierswerk te verrichten valt en spoort een ieder aan om zich te bekwamen in de „cruydeconst”, waar nog zoveel in „verborgen” is. Petrus Hondius preferert de medicus, die van al de kruiden de „kracht ende werkinghe”, — om het met Dodonaeus’ woorden te zeggen — kent. Men moet daarom niet door de kruidentuin wandelen, want dat heeft het-

zelfde effect als bij een vogel, die er over heen vliegt. Neen, zegt Hondius, de kruidhof is gegeven „..... tot 's menschen welgevallen” en „om een apotheek te wesen”.

Petrus Hondius heeft ongetwijfeld als contemporain van Rembert Dodonaeus, Carolus Clusius en Matthias l'Oubeler veel toe bijgedragen de kruidkunde, nog vastgeklonken aan de geneeskunde, met zijn gedicht populair te maken. In *De Moffeschans* verwerkte de dichter een utilitarisme, dat aan de jonge medici en apothekers uit het begin der zeventiende eeuw tot een grote steun kon zijn, Hondius duldde niet, dat men kruiden kweekte „om de smaecte maar alleen” en „om sijn eygen mage en sijn tonge te behagen”. Zo'n kweker:

„Is een diet van Godes gaven,”
„Een verquister van den tijt,”
„Dienaer van sijn eygen slaven”;
„Vercken die de eeckels bijt.” (76).

Petrus hield zich stevig vast aan de doctrina en stelde zich tot een taak en tot een eer haar positie onwankelbaar blijvend te vestigen. De tijd zou weldra aanbreken, dat de *Moffeschans* in verval raakte. Dominee Petrus Hondius stierf na een kort ziekbed in Augustus 1621. Reeds bij het leven van de hovenier kon deze al dichten:

„Selfs de catten en de mollen”,
„Selfs de duyven bij der hant,”
„Met mijn hof alreeds sollen,”
„En benijden sijnen stant”. (114).

De filosofische gedachte-sfeer van Hondius had zich echter al lang verenigd met de vergankelijkheid van zijn tuin. De tijd zou komen:

„Dat geen vrouwen ofte mans,”
„Voortaen van de Moufe-schans”,
„Sijn verwondert als se hooren”,
„Dat sijn schoonheyt is verlooren.” (114).

Zo geschiedde het ook. De *Moffeschans* verwaarloosde, evenals de beroemde tuinen van de Egyptenaren, Grieken en Romeinen, zodat tenslotte met moeite de plaats aangeduid kon worden waar dit Zeeuws Eldorado eens stond. Merkwaardig is het evenwel te noemen, dat in de eerste helft der vorige eeuw de z.g. oliekopers of Hongaarse geneeskundigen de plaats nog regelmatig bezochten om aldaar geneeskruiden op te sporen 8).

Moge het mij echter gelukt zijn, aan de hand van Hondius' *Dapes Inemptae* zijn *Moffeschans*, zij het dan ook fragmentarisch, voor U te projecteren en U door de kruidtuin te leiden en met de eigenaar kennis te laten maken.

1) De tussen haakjes geplaatste nummers verwijzen naar de bladzijden van het gedicht: *Petri Hondii. Dapes inemptae* of de *Moufe-schans*, dat is, de soeticheydt

des buyten-levens, vergheleschap met de boucken. Afgedeelt in X gangen. Nieuwe editie. Nu eerst bij den auther uyt laeten gaen, t' samen met zijn hof-wetten. Tot Leyden, voor Daniel Roels, boeckvercooper. Anno 1621. 12°, 31 blz. voorrede en 534 blz. druk;

2) Prof. Daniel Heinsius, geb. 1580 of 1581 te Gent, gestorven 1655 te Leiden, zn. v. Nicolaes Heins & Elizabeth Navegeer. Studeerde rechten te Franeker en letteren te Leiden, o.m. historieschrijver van de koning van Zweden en de Staten van Holland. (Nw. Ned. Biogr. Wrdenbk.);

3) J. van der Baan. De Moffeschans. Cadsandria 1856;

4) J. G. Frederiks. Petrus Hondius. *Tijdschrift Ned. Taal & Lett.* 1886;

5) Geboren te Roermond 1565, gestorven te Leiden 1624;

6) Christiaan Porret, afkomstig van Parijs, trouwde 1588 Baefgen-Jacobsdr. van Berkel, dr. v. Jacob-Cornelis & Maretjen Jans (not. arch. Leiden, invent. nr. 17); woonde in het huis „De drie Coningen” in de „Maersmansstege” te Leiden (not. arch. Leiden, invent. nr. 352, acte nr. CXXX) en stierf omstreeks 1628 aldaar.

7) Mr. Johan Huyssen, ridder, heer van Cattendijke, enz. geboren te Monsterhoek 1566, gestorven te Middelburg 1634, zoon van Mr. Hugo & Elizabeth Hanneman. Pensionaris van Goes, lid van de Hoge Raad van Holland en Zeeland, voorzitter van de Raad van Vlaanderen. (Nw. Ned. Biogr. Wrdenbk.);

8) Cadsandrie 1856, blz. 132.

Geraadpleegde bronnen:

J. van der Baan. De Moffeschans. Cadsandrie. 1856;

J. G. Frederiks. Petrus Hondius. *Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde.* 6e jrg. 1886;

J. Huizinga. Erasmus;

F. Nagtglas. Levensberichten van Zeeuwen;

M. M. Prinsen. De idylle in de achttiende eeuw. 1934. (proefschrift);

A. Schierbeek. Bloemlezing uit het cruytboek van Rembert Dodoens;

A. Walraven. Petrus Hondius; Cadsandria 1857.

Resumé

Petrus Hondius, né à Flessingue en 1578, fils du pasteur Cornelis Hondius issu d'une famille aisée flamande, étudia la théologie, la botanique et la médecine à l'université de Leyde. Homme de grandes capacités, ayant reçu la possession d'une ancienne redoute (schans) militaire, abandonnée par des soldats allemands, nommé De Moffeschans, (Mof sobriquet pour allemand) il la métamorphosa en jardin afin de s'adonner à la culture des plantes médicinales. Dans son poème „De Moffeschans” Hondius nous dépeint son jardin botanique. Les dix chants intitulés „Plantas medicinales” „Etudes dans la bibliothèque”, „La Nourriture”, „Floriculture”, „Culture potagère” etc. amènent non seulement le témoignage d'une grande connaissance des plantes herbacées, d'anatomie et de médecine, mais afin de le respect des herboristes Clusius, Dononaeus et l'Obel.

Le Moffeschans a été visité par beaucoup de monde, parmi lequel des personnes nobles et de grande érudition comme le Prince Maurice d'Orange, Stadhouder des Pays Bas et le poète national Jacob Cats. Hondius fut toujours convaincu de la ruine de son jardin après sa mort. Hélas ses sombres pressentiments se réalisèrent.

Hondius mourut en 1621 et bientôt le jardin dépérit faute de culture. Si l'Eldorado Zelandaïs a disparu, le poème nous rappelle la richesse des fleurs, des plantes et des simplies aux bords de l'Escaut au commencement du 17ième siècle.

OVER DE GESCHIEDENIS VAN HET TIJMKRUID

door

J. C. DE KEUNING

Het tijmkruid maakt sinds onheuglijke tijden deel uit van de artsenijschat. De belangstelling er voor was echter wisselend.

Daarom is het interessant de geschiedenis van het gebruik van de verschillende tijmsoorten in de loop der eeuwen na te gaan.

Reeds in het oude Egypte werd tijm gebruikt, o.a. bij de maaltijden als specerij en in kransen. Dez tijm was waarschijnlijk de vanuit Griekenland over Klein-Azië en Syrië tot Egypte verspreide *Thymus capitatus* Link. De Papyros Ebers (1550 v. C.) vermeldt tijm in vele recepten, waaruit blijkt, dat de Egyptenaren bekend waren met de antiseptische, zwak anaesthetiserende en zwak laxerende werking van het tijmkruid. In het oude Carthago werd een tijmsoort, althans een thymol bevattende plant gebruikt voor het parfumeren van hars, die gebruikt werd bij het balsemen van lijken. Tschirch heeft in deze hars uit de eerste eeuw voor Christus thymol kunnen aantonen. Dit wijst op invloeden uit Palestrina, waar de lijken met water gewassen werden, dat met een kruidenmengsel, waarin tijm voorkwam, werd gearomatiseerd.

De vaak aangehaalde opgave, dat tijm in de Bijbel voorkomt berust volgens Tschirch op een verkeerde vertaling van Openb. Joh. 18:13. Bedoeld is waarschijnlijk een liquidambarproduct.

Bij de Grieken vinden we het tijmkruid veelvuldig beschreven.

Hippocrates (460—377 v. C.), de grondlegger van de wetenschappelijke heelkunde geeft de volgende klassieke kenschets: „Tijm is warm, laxerend en diuretisch en verwijdt ook slijmachtige stoffen”. Dioscorides (50 n. C.) geeft in zijn *Materia medica*, het hoogtepunt van de Griekse geneesmiddelenleer, een uitvoerige beschrijving van het gebruik van tijm. Samenvattend is tijm bij de Grieken een spasmolytisch middel bij ziekten van de ademwegen, verder een prikkelend en misschien door zenuwverlamming werkend geneesmiddel bij maagdarfstoornissen. Het veroorzaakt, als zovele laxermiddelen hyperaemie van de darm en van het genitaalsysteem, dit kan zoals bekend is uterustractie en versnelling van de menstruatie ten gevolge hebben. De diuretische werking, door prikkeling van de nieren bij passeren van tijmpreparaten, alsook de antiseptische en afkoelende werking op de huid zijn bekend.

Bij de Romeinen vindt men het tijmkruid door vele schrijvers vermeld. Celsus vermeldt een mondspoeling uit tijm bereid, ook een gorgeldrank bij acute angina. Hij verwacht genezing van tongverlamming door spoelen met tijmwater.

Plinius gebruikt bovendien nog tijm tegen epilepsie, waanzin, melancholie, alsook als abortivum.

Galenus (131—200) deelt tijm in bij de in de derde graad verwarmende en uitdrogende middelen. Hij geeft in zijn medicinaal systeem, dat de afsluiting vormde van de Grieks-Romeinse heelkunde geen nieuwe aanwendingsmogelijkheden. Hij kent slechts één tijmsoort en wel waarschijnlijk *Zizyphora capitata* L.

Latere Romeinse schrijvers, zoals Apicius Caelius, Oribasius, Aëtius van Amida en Alexander Tralles vermelden allen tijmpreparaten tegen catarrhale verschijnselen van keel en longen, daarnaast tegen tal van ziekten, als jicht, oogaandoeningen, zeeziekte, slaapzucht enz. en uitwendig tegen reumatiek en kaalhoofdigheid.

Een merkwaardig gebruik vermeldt Apollonius nog, nl. als diagnosticum van epilepsie. Geeft men een epilepticus tijm als hij neergevallen is en herstelt hij zich, dan is hij te genezen, anders niet.

We zien dus, dat in de Griekse-Romeinse tijd het gebruik van tijm uitgebreid is en dat het bijna een universeel geneesmiddel is geworden.

Het is niet altijd uit te maken, welke tijmsoort in de oudheid werd gebruikt. De Griekse tijm is meestal *Zizyphora capitata* Link., terwijl de Romeinen met zwarte tijm onze *Thymus vulgaris* bedoelen en met witte tijm een *Saturejasoort*. *Welsche* of *Römische Quendel* uit de Middeleeuwse kruidenboeken is *Thymus vulgaris* L.

De Arabieren, o.a. Serapion ($\pm$ 1700) en Mesuë de Jongere ($\pm$ 1015) kenden het gebruik van tijm tegen de bovengenoemde ziekten. Bovendien vermelden zij dat het versterkend werkt op de nieren en dat het de geslachtsdrift verhoogt.

Nicolaus Salernitanus (12e eeuw) schreef het eerste West-Europese antidotarium. Dit bevat veel samengestelde recepten, waarin tijm voorkomt. In Duitsland verschijnt tijm voor het eerst bij de abdis Hildegard (1099—1179) en bij Albertus Magnus (1193—1280).

Het genoemde *Antidotarium Nicolai* is geschreven in de eerste decennia van de 12e eeuw. Een middelnederlandse vertaling ervan kwam gereed in 1351. In deze vertaling komt een preparaat „Dyacalamentum” voor, dat uit diverse kruiden werd bereid, die met honing tot een electuarium werden verwerkt, waarover we lezen:

„Dyacalamentum heeft sinen namen na calament. Hets goet jegen alle deren van der borst dat van couden comt. Ende jegen die quarteine meest in ouden lieden. Hets goet jegen hoeste die van couden comt ende jegen die quarteine genut na etene met wine.”

Calamentum is waarschijnlijk de bergsteentijm, *Calamentum officinalis* Moench.

Hier hebben we waarschijnlijk te doen met het oudste in Nederland genoemde preparaat, waarin een tijmsoort als middel tegen hoest wordt gebruikt.

In de hierop volgende tijden vinden we nog meer dergelijke voorschriften o.a. in het Cruydtboek van Dodonaeus, waarin we het gebruik van tijm als hoestmiddel in de volgende bewoordingen zien beschreven: „Thymus met honich vermengt als een electuarium ende dicwijls te licken gegeven, ruymt de hoest ende doet de fluymen rijpen en rijsen ende veroorsaect het gemakkelijke uitspouwen, ende doet alle taeye slymericheyt lossen en scheyden.”

Onder Thymus verstaat hij twee tijmsoorten nl. *Thymus capitatus* Link. en *Thymus vulgaris* L..

Ook in het *Dispensatorium Cordes*, zo belangrijk voor de kennis van de artsenijschat tussen 1546 en 1627, vinden we tijm opgenomen in 15 recepten. De meeste boeken uit de late Middeleeuwen rangschikken tijm onder de geneesmiddelen, die warm en droog tot in de derde graad zijn.

Men leerde nu ook de vluchtige olie door destillatie af te scheiden. Als tijmpréparaten komen in de 16e en 17e eeuw voor: Aqua thymi e herbaceum floribus; Spiritus thymi en Oleum thymi. Ook

het reeds genoemde preparaat Dyacalamentum is in verschillende pharmacopeeën van deze tijd opgenomen b.v. in de Ph. Augustana van 1643, de Antwerpse van 1661, de Amsterdamse van 1701 en de Londense van 1716. Tijm dient ook in deze tijden weer als geneesmiddel tegen ziekten van de ademhalingswegen, van het maag-darmkanaal, van het urogenitaalsysteem, van de ogen en uitwendig tegen ischias en huidaandoeningen.

In de loop van de 18e eeuw en in de 19e eeuw neemt de belangstelling van de officiële geneeskunde voor het tijmkruid sterk af, maar het blijft als volksmiddel in gebruik, vooral ook als anti-conceptioneel middel.

Tekenend zijn kinderrijmpjes als:

Rosmarin und Thymian
Wächst in unserem Garten.
Jungfer Annchen ist die Braut,
kann nicht länger warten
Roter Wein und weiser Wein,
Morgen soll die Hochzeit sein.

Tijmaftreksel werd gedurende de menstruatie gedronken om het ovulum te vernietigen en om 1 tot 2 weken, na de periode ongehinderd geslachtsgemeenschap te kunnen uitoefenen.

Dat het tijmkruid al sedert eeuwen in Nederland wordt gekweekt, blijkt uit de opgaven van Hk. C o h e n, waar „tymeaen” voorkomt onder de kruiden, die in 1518 werden gekweekt in de tuin van het grafelijk Hof te Culemborg. Van 1810 af komen *Thymus vulgaris* en *Thymus Serpyllum* voor onder de te Noordwijk gekweekte kruiden.

In de Ph. Borussica van 1817 komt bij *Thymus vulgaris* de volgende aantekening voor:

„Der Thymian ist eine gewürzhafte Arzneipflanze, welche etwa 1/200 wesentliches Öl bei der Destillation liefert, aber unnötig neben dem Quendel aufbewahrt wird, da er mit ihm völlig gleicher Wirkung hat.”

We zien hier, dat evenals in de beide wereldoorlogen, in tijden van nood aan het inheemse kruid de voorkeur wordt gegeven boven het te importeren of moeilijk te kweken kruid.

Merkwaardig is het, dat tijm als hoestmiddel, althans in de officiële geneeskunde hier te lande in de vorige eeuw niet werd gebruikt. Verschillende belangrijke leerboeken uit die tijd noemen zelfs tijm in het geheel niet.

Tekenend is wat C o s t e r en O p w y r d a in hun „Handleiding bij de Pharmacopoea Neerlandica” zeggen, nl. „Therapeutisch werd Herba Thymi vroeger evenals Folia Rosmarini vooral uitwendig gebruikt. In onze dagen is zij echter geheel verlaten.”

A. W. M i q u e l (1838) zegt over de werking: „Opwekkend, zacht diaphoretisch. Gebruik: alleen uitwendig, bij ontwrichtingen, kneuzingen, verlammingen, in kruidenkussens, in infusen tot wasching en bad. Preparaten: Ol. Thymi, voeger Aqua en Tinctura.”

In de eerste Nederl. Pharmacopeeën zijn Herba en Oleum Thymi opgenomen. In Ed. III komen tijmkruid of -preparaten niet voor.

In Ed. IV vinden we dan weer Herba Thymi en nu ook Sirupus Thymi.

In H a g e r van 1902 wordt bij tijm opgemerkt: „Neuerdings mit Erfolg bei Keuchhusten.”

T s c h i r c h zegt in de 1e uitgave van zijn Handbuch der Pharmakognosie, dat sinds korten tijd Extractum Thymi liquidum als krampstillend en oplossend bestanddeel van hoestmiddelen wordt gebruikt.

De eerste wereldoorlog heeft het gebruik van tijm als hoestmiddel sterk bevorderd. Tot heden is het als zodanig in gebruik gebleven. Samenvattend kunnen we zeggen, dat in ons land in de 14e eeuw reeds tijmpreparaten o.a. als hoestmiddel werden gebruikt.

Omstreeks 1700 komen deze preparaten officieel niet meer voor. In de vorige eeuw wordt tijm officieel niet gebruikt, wel echter als volksmiddel. In het begin van de 20 eeuw komt het weer als hoestmiddel te voorschijn en wordt nu ook gebruikt tegen kinkhoest. Het is tot heden een belangrijk geneeskruid gebleven.

Literatuur:

Berendes, J., Pharmazie bei den alten Kulturvolken, Halle 1891.

Berg, W. S. van den, Antidotarium Nicolai, middelnederl. vertaling, A'dam 1917.

Celsus, Aulus Cornelius, Über die Arzneiwissenschaft, übersetzt und erklärt von E. Schneller, 2e Aufl. 1906.

Hk. Cohen, Dissertatie Utrecht 1927.

Coster en Opwyrd, Handleiding bij de Pharm. Neerland. DIIV Groningen, 1889, blz. 464.

Flamm-Kroeber, Die Heilkraft der Pflanzen, Leipzig 1936, blz. 223 e.v. Jelgerhuis-Swildens, Pharm. Weekblad 22, 438 (1918).

Miquel, F. A. W., Leerboek tot de kennis der Artsenijgewassen 1838, blz. 204.

Noack, Barbara, Zur Geschichte des Thymians, Dissertatie Leipzig, 1936.

Tschirch, A., Handbuch der Pharmakognosie, 1e ed. Bd 1—3, Leipzig, 1909.

Resumé

Pendant des siècles le thym fait partie de la matière médicinale, mais l'intérêt variait beaucoup.

Les Egyptiens le connaissaient déjà. On l'employait chez les Grecs et les Romains; Celse, Pline et Galien faisaient la description de son usage. Il devint presque une panacée. On l'employait contre la toux, la goutte, les maladies de l'oeil, le mal de mer, la léthargie, l'épilepsie et en usage externe contre le rhumatisme et la calvitie. Par l'intermédiaire des Arabes, le thym arriva en Europe occidentale: pour la première fois en Allemagne par la Sainte Hildegarde et Albert Magnus. En Hollande il parut au 14me siècle dans le „Dyacalamentum”, un électuaire, dans lequel on employait e.a. le Calamentum officinalis. Au 15me et 16me siècle le thym parut dans divers herbiers. Comme préparations on y trouve aqua thymi, spiritus thymi et l'essence de thym. Jusqu'au 18ième siècle on trouve le dyacalamentum dans beaucoup de Pharmacopées. Le thym sert de médicament contre les maladies de l'appareil respiratoire, du canal gastro-intestinal, du système urogénital, de l'oeil et contre la névralgie sciatique. Au 19ième siècle le thym disparaît de la médecine officielle en Hollande mais reste pourtant toujours un médicament populaire. Au commencement du 20ième siècle le thym reparait comme médicament contre la toux et est employé aussi avec succès contre la coqueluche. La première guerre mondiale en a stimulé beaucoup l'usage. Jusqu'aujourd'hui le thym est resté un médicament d'importance.

EEN NEDERLANDS-INDISCHE PHARMACOPEE *)

door

P. H. BRANS

Wij lezen in Pieter van Dam's „Beschrijving van de Oost-Indische Compagnie”¹⁾, dat door vertegenwoordigers van de Compagnie in Indië werd bepaald:

„De medicinale winkel te Batavia, die jaarlycx van merkelyk belang is, en een grote somme gelts beloopt is by de voorsch. commissarisen gemeynt geweest, dat jaarlycx te minste eens of tweemaal behoorde opgenomen en nagesien te werden door luyden, hun des verstaande, en telkens een lijst of inventaris gemaekt van 't gene datter bevonden wert, mitsgaders geleth op den ontfangh en uytgave der medicamenten drogues, etc. (Siet de resolutien van den Generael en Raden van 19 January 1669 en 23 January 1671, 29 January 1672)”

Het opmaken van lijsten, inventarissen en catalogi was een van ouds bekende remedie, die steevast werd aanbevolen door elke commissie, die al of niet gegronde klachten over de Medicinale Winkel of de Stadsapotheek te Batavia moest onderzoeken en middelen tot verbetering moest aanwijzen.

Toen dan ook in 1743 bleek, dat de kosten van 's Comps. Hospitaal tot de voor die tijd enorme som van meer dan f 100.000 per jaar waren opgelopen en de opperkoopman en Eerste Administrateur van de Medicinale Winkel, Jan Willem Jordens een rapport moest uitbrengen aan de Gouverneur Generaal Baron van Imhoff, werd dan ook het verlangen naar inventarislijsten weer naar voren gebracht, maar daarnaast de aandacht gevestigd op het ontbreken van een uniform voorschriftenboek:

„aan de Apotheek behoord te weesen item een Dispensatorium of Voorschrift hoedanig de Composita en Praeparata moeten werden gemaekt, waarna den Apothecar en zijn adjunct gehouden sullen wesen sig volstrektelyk te rigten sonder het eene met het andere te mogen suppleeren, of in de quantiteiten, proportien of Preparatien eenige vryheit aan haar te nemen opdat de Practisyns gerust mogen wesen, dat alles altoos op eenerlyc wyse klaar gemaekt is..... op te maken een Alphabetische lijst van alle de respectieve soorten van Medicinale wortelen, kruiden, zaden, bast etc. in Indië vallende.”²⁾

Gouverneur Generaal van Imhoff stelde in Jordens, hoe-wel geen medicus of pharmaceut, veel vertrouwen en in tegenstelling met vroegere rapporten werd het voorstel voor het „Dispensatorium” nu uitgevoerd. Met voor Indië ongewone en loffelijke spoed werd de opdracht voltooid en in de Resolutie van 1 Augustus 1746 lezen wij dan ook:

„Het benodigde voor de apothéek alhier sal voortaan so uyt Nederland, als van de indische comptoiren bij apparte eysschen gevordert en door de respective appart gepakt moeten werden, beschreeven in de Bataviasche Apotheek.”

Uit deze resolutie bleek dus, dat het voorschriftenboek de naam „Bataviasche Apotheek” had gekregen, maar verder onttrok het boek zich aan nasporingen, tot bleek, dat in de Bibliotheek van de Rijks-universiteit te Leiden een exemplaar aanwezig was, voorzover be-

*) Mededeling op de vergadering van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux te Gouda op 6 October 1951. (Publicatie No. 4 van de Commissie voor de Geschiedenis van de Pharmacie).

¹⁾ Pieter van Dam, Beschrijving van de Oost-Indische Compagnie, Derde Boek, 22e Capittel, blz. 430.

²⁾ Resolutien van Gouverneur Generaal en Raden op het Casteel Batavia van 18 September 1744.

kend het enige in Nederland 3). Het is 18½ bij 12 cm groot, telt 199 bladzijden en is in tegenstelling tot de meeste andere pharmacopeeën uit die dagen, geheel in het Nederlands geschreven. Een verdere merkwaardigheid is, dat deze pharmacopee slechts voor één apotheek bestemd was: de Stadsapotheek te Batavia, „de eenigste apotheek” 4) in Nederlands-Indië zo lang de Compagnie bestond.

Het titelblad vermeldt, dat er in „begrepen zijn zodanige enkele en gecomponeerde geneesmiddelen als er in de Hospitaals en Stads Apothek zullen bewaart worden.”

Batavia — Gedrukt in 't Casteel bij 's E. Comp^s. Drucker C. J. Weichberger, 1746.”

Dit schijnt de eerste en enige pharmacopee, in Indië uitgegeven, te zijn. 5)

In Amsterdam zag in 1717 het licht de 3e druk van de Pharmacopée Universelle van Nicolas Lémery. De 1e en 2e verschenen te Parijs en de 3e druk is daaraan gelijk en ook in het Frans, maar op de titelbladzijde van het exemplaar van 1717 in het bezit van collega Wittop Koning te Amsterdam komt voor de gedrukte mededeling: „Aux Dépens de la Compagnie”. Alhoewel tot nu toe uit geen Resolute van de Compagnie gebleken is, dat daarvoor gelden zijn toegestaan, maakt toch het feit, dat in boeken op theologisch en juridisch gebied, waarvan vaststaat, dat die voor rekening van de Compagnie zijn gedrukt, een soortgelijke mededeling voorkomt, het in hoge mate waarschijnlijk, dat deze uitgave van 1717 met steun van de Compagnie te Amsterdam verscheen. Deze pharmacopee van Lémery zal dan wel op de schepen en in de vestigingen van de Compagnie zijn gebruikt, maar vast staat hier van tot nu toe nog niets. Eveneens waarschijnlijk is het gebruik van verschillende uitgaven van de Amsterdamse pharmacopee sedert 1636. Er zijn echter nog twee pharmacopeeën, waarvan het zeker is, dat ze in Indië aanwezig waren en daar gebruikt werden: de Wurtembergse Pharmacopee en de Pharmacopoea Amstelomensis Nova.

In het „Reglement voor de Medicinale Winkel te Batavia” 6) van 27 Mei 1794 wordt het gebruik van de Wurtembergse Pharmacopee toegestaan tot een exemplaar van de Amsterdamse Pharmacopee, uit het vaderland reeds afgezonden, zal zijn aangekomen te Batavia.

De aanwezigheid en het gebruik van die Wurtembergse Pharmacopee worden verklaard door het feit, dat omtrent 1793 een regiment soldaten van de Hertog van Wurtemberg in dienst stond van de Compagnie onder Luitenant-Colonel Carel van Osthéim, welk regiment door „hunne eygen Practisyns versorgd wer-

3) Het bericht over de aanwezigheid in Leiden werd mij verstrekt door collega W. F. Daems te Oud-Loosdrecht.

4) Resolutie van Gouverneur Generaal en Raden op het Casteel Batavia, 18 September 1744.

5) Men verwarre deze niet met de Pharmacopoea Batava, die in Nederland uitgegeven in 1805, voor het vaderland geldigheid had.

6) Pharm. Weekblad, 1951, blz. 898.

den" 7) en die blijkens een andere resolutie 8) hunne eigen hospitaal hadden in de hoofdplaats. De Medicinale Winkel, die alle hospitalen moest bevoorraden, zal voor voorschriften, die van de gebruikelijke afwijken, de Wurtembergse Pharmacopee hebben geraadpleegd — dat is waarschijnlijk de uitgave geweest van 1786 — terwijl de onderweg zijnde Amsterdamse van 1792 was.

De commissie, die volgens het voorbericht, de Bataviasche Apotheek van 1746 verzorgde:

S. C. Kriel, Stads Doctor, J. E. Muller, M. Dr en Praktizyn in 's E: Comp. Hospitaal, J. C. Smellentin, M. Dr. heeft een boek samengesteld, dat de vergelijking met gelijktijdig in Europa geldende pharmacopeen kan doorstaan. Legt men naast elkaar de lijsten van geneesmiddelen d.d. 10 December 1695, 27 October 1705 en 6 October 1772, de Pharmacopoea Amstelaedamensis renovata van 1726, de Bataviasche Apotheek van 1746, de Pharmacopoea Wirtembergica van 1786 en de Pharmacopoea Amstelodamensis nova van 1792, dan heeft men niet alleen een overzicht over 100 jaar van de materia medica in Indië, maar ook een vergelijking met het vaderland.

De Bataviasche Apotheek begint met de simplicia: een aantal radices, die vrijwel allen ook in de andere bovengenoemde pharmacopeeën voorkomen, evenals de cortices, ligna, folia en herba, semina en fructus. Omdat men al een Radix Chinae kende afkomstig van Smilax China, werd de bast van de Cinchona-species genoemd Cortex Peruvianus of Chinae Chinae. Als simplicia werden verder beschouwd succi liquidi, gummi en resinae, marina (als koraal, spons en kreeftsoogen) animalia (waaronder duizendpoten, gedroogde aardwormen, cochenille, herthoorn, was, honing, reuzel etc.). Ook tartarus crudus, crystalli tartari, aluin, kwikzilver, borax, cinnaber, menie en zwavel vindt men onder de simplicia, zonder grote verschillen met andere pharmacopeeën, maar de Lijsten van Geneesmiddelen, voornamelijk bedoeld voor de scheepsapotheken 9), vermelden uiteraard een veel kleiner aantal simplicia.

Werd bij de simplicia volstaan met de enkele vermelding, bij de composita volgen volledige voorschriften voor de bereiding en daaronder vindt men veel voorschriften uit grondstoffen van Indische oorsprong, die men tevergeefs in andere pharmacopeeën zoekt, als Acetum Florum Canangae, Acetum Florum Malatti, Essentia Centrayervae, etc. Over het algemeen krijgt men wel de indruk, dat de voorschriften aan de tropen zijn aangepast en dat men slecht-houdbare preparaten niet heeft opgenomen. Waar dit toch geschiedde, zoals bij stropen, vindt men bij Syrupus Acetosae ex Succo de opmerking: „N.B. om dat de Syrupi in deze warme luchtstreek zig niet lange houden, zo is 't noodzakelijk, dat van dezelve maar t' elkens een kleene quantiteit in gereedheid gebracht worde." Men zal dan ook een doelbewuste redactie moeten zien in het voorschrift

7) Resolutien van Gouverneur Generaal en Raden te Batavia dato 13 April 1792 en 21 Augustus 1792.

8) Resolutien van Gouverneur Generaal en Raden te Batavia dato 1 Februari 1793 en 16 Mei 1793.

9) Pharm. Weekblad 1951, blz. 851.

voor de Spiritus Lumbricorum Terristrum Volatilis, waarin men levende regenwormen stampt en in een gesloten vat laat rotten, alvorens men deze brei aan destillatie onderwerpt en de onwelriekende „Spiritus” opvangt.

Het aantal voorschriften, dat de Bataviasche Apotheek geeft, is aanzienlijk groter, dan dat van de Amsterdamse Pharmacopee van 1726. Alle in de lijsten voor de scheepsapotheken genoemde geneesmiddelen vindt men er in vermeld. De Wurtembergse Pharmacopee van 1786 vermeldt een groot aantal van dezelfde preparaten, maar de Amsterdamse van 1792 weer veel minder, hetgeen als herbewerking van de uitgave van 1726 niet verbaast.

De Bataviasche Apotheek mag beschouwd worden volkomen op de hoogte van de tijd te zijn geweest en het is niet verklaarbaar, waarom deze betrekkelijk vlug in het vergeetboek is geraakt, terwijl andere voorschriftenboeken, die dit veel minder verdienden, tientallen jaren werden geraadpleegd.

Resumé

L'auteur a donné un compte-rendu critique du *Bataviasche Apotheek* qui fut composé à Batavia en 1746. C'est la seule pharmacopée des Indes Néerlandaises et il est curieux de constater que cette pharmacopée n'a servi qu'à une seule pharmacie, la „Stadsapotheek”, la pharmacie de la ville de Batavia. Ce fut la seule pharmacie en territoire des Indes Orientales pendant les deux siècles du gouvernement du „Vereenigde Oost-Indische Compagnie”.

Il ne nous reste seulement qu'un exemplaire. L'auteur fait une comparaison entre ce livre, les tables des matières des „Medicijnkisten” de 1695, 1705 et 1772 et les autres pharmacopées qui ont servies sans doute à Batavia.

Ce sont la pharmacopée universelle de Lémery de 1717, les éditions de la pharmacopée d'Amsterdam, surtout l'édition Nova de 1792 et la Pharmacopoea Wirtembergica de 1786 qui a servie aux chirurgiens des forces militaires du Duc de Wurtemberg qui firent parties de l'armée du Compagnie depuis 1792 et qui possédaient ses hôpitaux personnels. Les résultats nous montrent que les auteurs du *Bataviasche Apotheek* ont composé une oeuvre rédigée avec beaucoup de soin et l'on s'étonne de ce que ce livre qui fut au courant de son temps, ne fut jamais utilisé plus longtemps et a été remplacé par d'autres pharmacopées qui n'ont pas les mérites du *Bataviasche Apotheek*, mais qui ont servies pendant des dizaines et même des centaines d'années.

Kring voor de geschiedenis van de Pharmacie in Benelux Vergadering te Gouda op 6 October 1951

Aanwezig waren ongeveer 30 leden en belangstellenden. Allereerst werd overgegaan tot bezichtiging van de Goudse glazen onder de deskundige leiding van de Goudse arts J. G. W. F. B i k. Dit voor binnen- en buitenlanders steeds weer indrukwekkend meesterwerk van glazenierskunst werd nog begunstigd door de zon, die enige glazen in een gloed van kleuren zette. Vervolgens werd thee aangeboden door het departement Gouda van de KNMP in het museum Catharina Gasthuis. Hierbij werd het typische Goudse product de stroopwafel gepresenteerd. Daarna begaf men zich naar de chirurgijnskamer waar de conservator de heer H e l b e r s en wederom dokter B i k nadere uitleg gaven.

De huishoudelijke vergadering kon kort zijn. De voorzitter, D r B r a n s, heette ieder welkom, in het bijzonder de heren H e s v a n

Zweeden als vertegenwoordiger van de KNMP, Helbers en Taal, resp. conservator en archivaris. De verslagen van secretaris en penningmeester werden goedgekeurd. De voorzitters van de zusterverenigingen, Prof. Dr G. Urdang (Institute for the History of Pharmacy, University of Wisconsin), Dr M. Bouvet (Société d'Histoire de la Pharmacie), Prof. Dr J. A. Häfliger (Int. Gesellschaft für die Geschichte der Pharmazie) en Dr D. Rafael Folch y Andréu (Sociedad Espanola de Historia de la Farmacia) werden tot erelid van de vereniging benoemd.

Voorgesteld werd de uitnodiging, de voorjaarsvergadering in Brussel te houden, te accepteren en deze te combineren met een bezoek aan de tentoonstelling van historisch pharmaceutische boeken uit het bezit van collega Couvriér.

Na een gemeenschappelijke maaltijd in hotel „De Zalm” werden 's avonds een aantal voordrachten gehouden. Dokter Bik (Gouda) sprak over Goudse chirurgijns en apothekers. Aan de hand van vele archiefvondsten uit het Goudsé archief kon spreker een beeld geven van de pharmacie in Gouda in vroeger tijden. Temeer van belang, daar wij over de geschiedenis van de pharmacie te Gouda nog maar zeer spaarzaam geïnformeerd waren. Vervolgens sprak Dr D. A. Wittop Koning (Amsterdam) over de Belgische pharmacopeeën. Deze voordracht werd met vele fraaie lichtbeelden van titelprenten geïllustreerd.

De derde spreker was de heer C. Postma ('s-Gravenhage) over Petrus Hondius en zijn „De Moffeschans”. Aan de hand van het gedicht gaf de spreker een overzicht van wat men in deze Zeeuwse lusthof op botanisch pharmaceutisch terrein aantrof: Dr J. C. de Keuning (Rotterdam) gaf in zijn „Geschiedenis van het tijmkruid” een welkome inleiding tot zijn proefschrift over thijm. De thijm blijkt reeds zeer lang als expectorāns in gebruik, maar telkens, bijvoorbeeld in de vorige eeuw, vergeten. De volgende spreker, R. Asmusz (Hamburg-Harburg) sprak over Johann van Beethoven, de broeder van de beroemde musicus die apotheker was en zijn broer financieel steunde. Tenslotte sprak Dr P. H. Brans (Rotterdam) over de Pharmacopoea Bataviana, waarvan in de Universiteits Bibliotheek te Leiden een exemplaar aanwezig bleek te zijn. Het is een in Indië gedrukt voorschriftenboek, dat daar, evenals de Pharmacopee Universelle van Léméry, de Pharmacopoea Wirtenbergica en de Pharmacopoea Amstelodamensis Nova in gebruik was.

De grote belangstelling en opkomst sterkt ons in de verwachting, dat de jonge vereniging in een behoefte voorziet en zich spoedig verder zal ontwikkelen.

Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie

De van 12 tot en met 16 September j.l. te Salzburg gehouden vergadering droeg vanwege het 25-jarig bestaan een feestelijk karakter, dat tot uiting kwam in de op de laatste dag gehouden bijeenkomst in de Aula van de Universiteit. Vele sprekers kwamen de jubilerende vereniging gelukwensen, o.a. collega Dr D. A

Wittop Koning namens de KNMP en het Genootschap voor Geschiedenis der Geneeskunde, Wiskunde en Natuurwetenschappen en collega Dr P. H. Brans, als President van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux. In zijn dankwoord deelde de President van de Gesellschaft, de Baselse hoogleraar Häfliger, mede, dat het bestuur besloten had, ter gelegenheid van het jubileum een groter aantal benoemingen dan anders te doen geschieden en somde de nieuw benoemde ereleden, de winnaars van de Schelenz-plakkette en de corresponderende leden op, onder welke laatste ook collega Dr D. A. Wittop Koning uit Amsterdam. De op de voorafgaande dagen gehouden voordrachten stelden wel zeer uiteenlopende onderwerpen van historische belasting in het licht. Over de apothekersbeschermheiligen Cosmas en Damianus sprak Prof. Dr Artelt uit Frankfurt a. M.; over apothekers spraken: R. Aszmus uit Hamburg (Johann van Beethoven) en H. Gittner uit Halle a.S. (David Heinrich Hoppe), over de apotheek zelf spraken Prof. Dr H. Kaiser uit Stuttgart (de apotheek van het Catharina Gasthuis), terwijl Miss A. Lotherian uit Londen de Engelse kunstschaten uit de apotheken van de 17e eeuw aan de hand van prachtige lantaarnplaatjes aan ons toonde. De heraldiek in de pharmacie werd aan een uitgelezen verzameling materiaal besproken door Prof. Dr J. A. Häfliger. Dr W. Brachmann uit Hannover vertelde over verordeningen uit Silezië en Dr D. A. Wittop Koning over aan vele Oostenrijkers onbekende pharmacopeeën in België, gebruikt onder de regering van Maria Theresia. Dr K. Weber uit Salzburg toonde in de bibliotheek aldaar aanwezige oude handschriften en Dr H. Klein eveneens uit Salzburg over „zwarte handel” in oude tijden in de stad zijner inwoning. Dr K. Ganzinger uit Salzburg besprak de pharmaceutische aspecten uit het boek „Adligem Land- und Feldleben” en Dr Nogger uit Wenen een boek van Wittenwiler. Dr L. Norporth uit Essen sprak over de auteurs van de beide eerste Keulse pharmacopeeën, terwijl Mevrouw Prof. Dr E. Heischkel-Artelt uit Mainz en Prof. Dr Rother uit Berlijn de veranderingen in de natuurphilosophie, resp. het levensmiddelenonderzoek, in de loop der tijden aan een beschouwing onderwierpen. G. E. Dann uit Kiel vertelde over de stand van het onderwijs in de geschiedenis der pharmacie aan Duitse hogescholen, terwijl Dr P. H. Brans uit Rotterdam bij zijn voordracht over 350 jaar geneesmiddelenvoorziening in Nederlands-Indië de aandacht vestigde op het gevaar, dat wat in die periode met moeite werd tot stand gebracht, in enkele jaren dreigt verloren te gaan. Excursie's naar de meren van het Salzkammergut en over de autoweg van de Groszglockner, in Salzburg zelf en naar de apotheek van het klooster Nonnberg, het geboortehuis van Mozart en het graf van Paracelsus, gaven met de geheel door Zwitserse pharmaceuten opgevoerde opera „Der Apotheker” van Haydn, de deelnemers blijvende indrukken. (P. H. Brans)

BOEKAANKONDIGING

K. Ganzinger — Apotheken altertümer in Österreich (Uitg. Int. Ges. für Geschichte der Pharmazie, 1951) Prijs niet aangegeven.

Ondanks dat het in 1937 aan het Deutsches Apothekenmuseum te München afgestane materiaal geheel verloren ging, heeft Oostenrijk toch nog twee oude apotheken in musea, n.l. in Wenen (Museum für Angewandte Kunst) en Graz (Landesmuseum Joanneum), terwijl de schrijver na de uitgave van dit boekje nog een kasteelapothek in een museum in veiligheid gebracht heeft. Hiernaast is de verzameling van *Winkler* bewaard gebleven in Innsbrück en heeft Salzburg nog de oude hofapothek en de kloosterapothek. Het boekje van *Ganzinger* geeft in 32 afbeeldingen een overzicht van wat er in Oostenrijk bewaard bleef. Apothekersportretten, grafzerken, Christus als apotheker, kloosterapotheken, titelprenten, vijzels, potten enz. Voor Nederland is interessant, dat de titelplaat van de taxe van Wenen 1689 ontworpen is door de Nederlandse graveur *Justus van den Nypoor*t (1625—1692), die ook de apothek van het klooster Hradisch beschilderde. Belangrijk zijn de houten opstandpotten, met wapens versierd en met fragmenten van opschriften. Het Weense museum heeft 7 van deze potten, die verder slechts uit afbeeldingen uit de Hortus Sanitatis bekend zijn.
(*D. A. Wittop Koning*)

A. Munck — Das Medizinalwesen der Freien Reichsstadt Überlingen am Bodensee, 96 blz., Uitgave Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, 1951.

Zoals vaak in kleinere steden, bleek ook in de tot 1803 vrije Rijksstad Überlingen de geschiedenis van de apotheken dermate verweven met die van de medici, ziekenhuizen en de stad zelf, dat collega *Munck* er toe kwam zijn oorspronkelijk plan, alleen de geschiedenis van zijn apothek, de Münstèrapothek, te schrijven, uit te breiden tot een medisch-pharmaceutische historie van zijn woonplaats. De lotgevallen der apotheken en hunne bezitters zijn wel telkens afzonderlijk samengevat, beginnend met 1456, toen blijkens een protocol de medicus *Andreas Reichlin* als burger van Überlingen werd toegelaten en het recht kreeg een apothek met een apotheker te houden. In 1555 verscheen reeds een verordening op de apotheken, waarin de apothekers eerst na voldoend examen werden toegelaten en zij, zowel als hunne gezellen, bedienden, huisvrouwen en zoons, moesten bezweren „die officinas zu allen zeiten mit höchsten vleis zu versehen“, maar „Die Hausfrauen und andere Frauenbilder dürfen receptis, compositis und andere fürneme artzneien nicht anfertigen, sondern nur die apotheker selbst oder ihre approbierte diener“. Het blijkt, dat de apothekers der beide apotheken vele malen burgemeester en hoofd van het gilde zijn geweest. In 1721 stichtte de apotheker *J. F. Mader* een Cajetan-altaar in de Munsterkerk en de familie Mader werd in 1791 in de adelstand verheven. Van het familiewapen, het altaar

en enkele historische bijzonderheden zijn fraaie reproducties aan het ook overigens uitstekend verzorgde boek toegevoegd.

(P. H. Brans)

Prof. J. Hampton Hoch — History of Pharmacy in South Carolina, 87 blz., Charleston (South Carolina) 1951.

Deze historische beschouwing over de pharmaceutische geschiedenis van de staat South Carolina verscheen ter gelegenheid van het diamanten jubileum van de South Carolina Pharmaceutical Association. Na enkele inleidende beschouwingen over de artsennijverheid bij de oorspronkelijke Indiaanse bevolking geeft schr. een overzicht over de pharmacie tijdens de Spaanse en Engelse kolonisatie, de vrijheidsoorlog tegen Engeland, de tijd vóór en tijdens de burgeroorlog, tot op heden. Voor hen, die zich interesseren voor de handel in geneesmiddelen hebben de vele gegevens over prijzen en hoeveelheden in groot- en kleinhandel o.a. uit 1796, 1852, 1855 en 1864 alsmede een taxe uit 1798, waarde. Een opgave van de leerkrachten aan de „School of Pharmacy of the State of South Carolina” bevestigt de door Urdang gesignaleerde omstandigheid van het toenemend aantal pharmaceuten tegenover de medici onder deze.

(P. H. Brans)

François Prevet. Les Statutes et règlements des Apothécaires. 15 dln. Parijs Librairie du Recueil Sirey 1950. Prijs niet opgegeven.

In 1940 verscheen van de hand van deze schrijver „Histoire de l'Organisation Sociale en Pharmacie” (zie *Pharm. Weekblad* 1947 p. 478). Het bronnenmateriaal hiervoor is in dit nieuwe werk van 3600 pagina's volledig afgedrukt. Bij het eerste werk was het vooral om de sociale zijde begonnen, terwijl de keuren en ordonnantiën een veel groter terrein omvatten. In dit nieuwe werk zijn nu al deze keuren alphabetisch naar plaats gerangschikt en van een kort commentaar voorzien. Alleen Parijs gaat vooraf omdat hier grote afwijkingen optreden. Verder behandelt de schrijver het in 1696 opgestelde Armorial Général de France, bijeengebracht door d'Ho-zier en ons in herdruk beschikbaar gesteld, waaruit blijkt dat lang niet alle apothekersgilden hierin voorkomen. De jetons, die de schrijver in de titel van dit hoofdstuk noemt, laat hij helaas buiten bespreking. Aangezien hier veelal de wapens der gilden op voorkomen, sloot hij hierbij zeer goed aan en was een behandeling wenselijk geweest. Vervolgens geeft de schrijver een lijstje van de plaatsen, waar hij vergeefs gezocht heeft naar apothekerskeuren. Tenslotte volgt een omvangrijke bibliographie (27 pag.). Het zou zeer nuttig zijn, indien ook in Nederland een dergelijk verzamelwerk gemaakt werd. Een wel zeer gespecialiseerde bronnenpublicatie, van groot belang voor de beroepshistoricus, maar vallende buiten de belangensfeer van de geïnteresseerde leek. Deze kan beter het andere werk van Prevet ter hand nemen.

D. A. Wittop Koning

Titelplaat van het Antidotarium Gandavense 1663

BATAVIASCHE APOTHEEK

Waarin begreepen zyn zodanige
enkele en gecomponeerde geneesmid-
delen als 'er in de Hospitaals en Stads
Apotheek zullen bewaart worden.

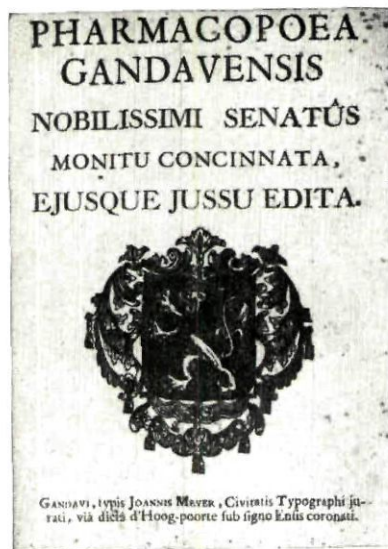

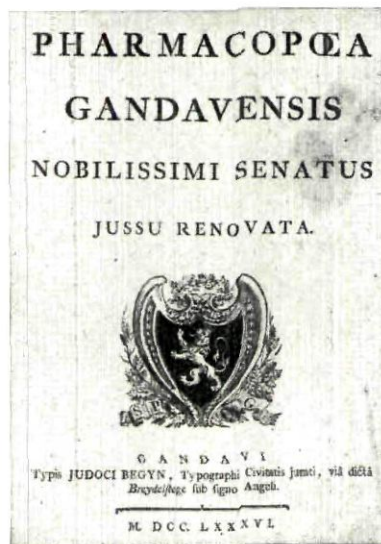
BATAVIA,
Gedrukt in 't Casteel by 's E. Comp^s. Drucker
C. J. Weichberger, 1746.

Titelblad van de Bataviasche Apotheek 1746

Titelblad van de
Pharmacopoea Gandavensis
1756

Titelblad van de
Pharmacopoea Gandavensis
1786

Titelblad van de
Pharmacopoea Belgica
1823

Een pharmaceutische postzegel.

Ter gelegenheid van het XIIIe Congres International de Médecine et de Pharmacie Militaire in Val de Grace (Frankrijk), gehouden van 17—23 Juni 1951, verscheen een postzegel 15 francs frankeerwaarde. Deze zegel vertoont in bruine kleur, tegen een achtergrond gevormd door de Domkerk van Val de Grace, de beeltenissen van drie leerkrachten van de aldaar gevestigde Ecole de Santé Militaire. Het zijn de medici Antoine Villemin en Robert Picqué, geflankeerd ter weerszijden van de apotheker Zacharie Roussin, die door zijn vondsten van organische stikstofverbindingen tot de ontwikkeling van de kleurstofchemie heeft bijgedragen. Onder aan de zegel staat: Le Val de Grace, Berceau du Service de Santé Militaire.

Dr. P. H. Brans

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE
KRING VOOR DE GESCHIEDENIS DER PHARMACIE IN BENELUX

Bureau / Bestuur :

Président: Dr. P. H. Brans, Rotterdam   Voorzitter.
Secrétaire: Apoth. L. Vandewiele, Gent   Secretaris.
Trésorier: I. Etienne, Verviers   Penningmeester.
Administrateur: Dr. D. A. Wittop Koning, Amsterdam.

Membres D'honneur / Ereleden :

Dr. M. Bouvet, président de la Société d'Histoire de la Pharmacie, Paris.
Prof. Dr. D. Rafael Folch y Andreu, président Sociedad Espanola de Historia de la Farmacia, Madrid.
Prof. Dr. J. A. Häfliger, président Intern. Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, Luzern.
Prof. Dr. G. Urdang, director American Institute of the History of Pharmacy, Madison (Wisc.) U.S.A.

Membres Donateurs / Ondersteunende Leden :

Association Pharmaceutique de la Province de Liège.
Departement Amsterdam van de K.N.M.P.
Departement Noord Brabant van de K.N.M.P.
Syndicat des Pharmaciens Luxembourgeois.
N.V. Handelmaatschappij L. I. Akker, Rotterdam.
Etabl. Biergon, Bruxelles.
Etabl. du Bled, Bruxelles.
Etabl. de Bournonville, Bruxelles.
N.V. Kon. Pharm. Fabr. v/h. Brocades, Stheeman en Pharmacie, Amsterdam.
N.V. Amsterdamsche Chininefabriek, Amsterdam.
Etabl. Continental Pharma, Bruxelles.
Etabl. Cusi, Bruxelles.
Etabl. Cusi, Espagne.
Etabl. Gepharma, Bruxelles.
P. Hahmes, Maastricht.
N.V. Hoechst Holland, Amsterdam.
Etabl. d'Hoedt, Bruxelles.
Etabl. G. Kottenhoff, Forest-Bruxelles.
N.V. v/h. B. Meindersma, 's-Gravenhage.
Etabl. Mijnhardt—Mon Coeur, Anvers-Mortsel.
N.V. Handelsmij Nedigepha, Amsterdam.
N.V. Onderlinge Pharmaceutische Groothandel, Utrecht.
N.V. Organon, Oss.
N.V. Philips-Roxana Pharm. Chem. Ind. „Duphar”, Amsterdam.
N.V. Chemicalienhandel Rathkamp & Co., Djakarta.
(kantoor in Nederland te Amsterdam).
Etabl. Roche, Bruxelles.
C. N. Schmidt, Amsterdam.
N.V. Dr. Willmar Schwabe, Zaandam.

Cotisation / Lidmaatschap :

Membres et membres donateurs — Leden en ondersteunende personen:
f 8,— (100 fr. Belg.) par an, per jaar.
Sociétés, institutions donatrices — Ondersteunende verenigingen, instellingen, instituten, etc. f 25.— (300 fr. Belg.).